

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Яремко Галини Зіновіївни «Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального Кодексу України», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Актуальність теми дисертації. Як специфічний прийом законодавчої техніки бланкетність дозволяє не загроможувати текст КК України положеннями регулятивного законодавства, ґрунтується на системному характері права і взаємозв'язку його галузей і норм, відповідає вимогам стабільності, гнучкості і компактності КК, слугує уніфікації законодавства за умов ускладнення й диференціації охоронюваних кримінальним законом правовідносин і водночас виводить кримінально-правові заборони на міжгалузеву орбіту, сприяє зменшенню кількості оціночних ознак у КК. Не дивлячись на вказані переваги, добре відомі фахівцям, бланкетний спосіб викладення диспозицій у статтях Особливої частини КК має й свої вади, породжує серйозні проблеми як теоретичного (концептуального), так і практичного характеру.

Одразу хотів би зауважити, що труднощі, зумовлені використанням цього специфічного прийому формулювання кримінально-правових заборон, спостерігаються не лише в Україні. Так, у процесі трансформації приписів Європейського співтовариства у додаткове кримінальне законодавство ФРН не завжди вдається забезпечити ясність і зрозумілість кримінально-правових норм, які мають бланкетні диспозиції, а також своєчасно відреагувати на зміни у законодавстві Європейського співтовариства, що призводить до прогалин у кримінально-правовому регулюванні (див.: *Преступления в сфере экономики: российский и европейский опыт. Материалы совместного российско-*

германського круглого стола 9 октября 2009 г. – М., 2009. – С.331-333). Конституційний Суд РФ вимушений був неодноразово спростовувати заяви осіб про невизначеність тієї чи іншої ознаки складу конкретного злочину, посилаючись, зокрема, на те, що визначення певного поняття, вжитого в оскаржуваній статті КК, міститься у положеннях нормативно-правових актів іншої галузевої належності (див.: *Елинский А. Отклоняемые Конституционным Судом РФ доводы жалоб, оспаривающих нормы Особенной части уголовного закона // Уголовное право. – 2010. – № 4. – С.122-126).*

Повертаючись в Україну, зазначу, що із кричущою нестабільністю вітчизняного регулятивного законодавства, положення якого мають безпосереднє відношення до застосування кримінально-правових заборон із бланкетними диспозиціями, вимушені постійно мати справу автори науково-практичних коментарів КК України. До найбільш значущих проблем бланкетності у кримінальному праві, на вирішення яких і повинні бути спрямовані зусилля доктрини, є підстави віднести, зокрема, питання про:

галузеву належність нормативно-правових актів, до яких відсилають бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини КК, і те, яким чином слід посилатись на ці акти в процесі правозастосування (й особливо у випадку неоднозначності їх положень);

обґрунтованість закріпленого у ч. 3 ст. 3 КК України положення про визначення злочинності діяння тільки цим Кодексом, що неможливо з'ясувати без розкриття змісту й структури кримінально-правової норми та її співвідношення зі статтею Особливої частини КК;

доцільність створення «інформаційного» додатку до КК України у вигляді переліку іншогогалузевих джерел права, що сприятиме раціоналізації правозастосовної діяльності;

визнання або декриміналізацією діяння, або зміною обстановки поліпшення правового становища особи як результату змін у тих нормативно-правових актах, до яких відсилають бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини КК (дискусії навколо цієї проблеми нового поштовху надав Закон України від 15

квітня 2008 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності»: зворот «або іншим чином поліпшує становище особи», яким на підставі цього Закону було доповнено ч. 1 ст. 5 КК, тлумачиться окремими вітчизняними дослідниками як такий, що дозволяє охопити зміни іншогогалузевого законодавства, які поліпшують правове становище особи);

специфіку змісту умислу у злочинах, передбачених кримінально-правовими нормами із бланкетними диспозиціями, а так само релевантність юридичної помилки при вчиненні таких злочинів.

Свідченням складності проблематики бланкетності у кримінальному праві є й та обставина, що саме у кримінальних справах про злочини, передбачені нормами КК із бланкетними диспозиціями, досить розповсюдженою в Україні є практика надання науково-консультативних висновків фахівцями в галузі кримінального права за запитами учасників кримінального процесу. При цьому питання про правомірність призначення і проведення «судових правових експертиз» належить у вітчизняному юридичному співтоваристві до числа гостро дискусійних.

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується кількома чинниками – вдалою і продуманою логікою викладення матеріалу, широтою й різноманітністю опрацьованої джерельної бази, критичним аналізом матеріалів правозастосовної практики, використанням різноманітних методів наукового пізнання.

Структура дисертації відповідає тим завданням, які поставила перед собою авторка (С.9). У розділі 1, присвяченому загальним засадам дослідження проблеми бланкетних диспозицій кримінального закону, вдало окреслюються ті пов'язані з існуванням феномену бланкетності у кримінальному праві дискусійні питання, які не знайшли однозначного вирішення у доктрині, наводиться ретельно продумана й заснована на здобутках теорії права авторська дефініція бланкетної диспозиції в статті Особливої частини КК України, пропонується

оригінальна класифікація зазначених диспозицій, висвітлюється історичний і зарубіжний досвід використання бланкетних диспозицій у статтях кримінального закону.

У розділі 2 дисертації здійснено докладний аналіз бланкетних вказівок на об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів злочинів, передбачених КК України, переконливо пояснюється, чому у різних розділах Особливої частини нашого КК питома вага бланкетності не є однаковою, а також сформульовані правила, з урахуванням яких має визначатись рівень бланкетності в статтях Особливої частини КК України.

Нарешті, розділ 3, підсумовуючи викладене у двох попередніх розділах дисертації, містить конкретні й аргументовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення Загальної частини КК, а так само узагальнений виклад тих напрямів, за якими, на переконання Г.З.Яремко, треба вдосконалювати статті Особливої частини КК України.

При написанні роботи дисертант опрацювала великий масив літератури не лише з кримінального права, а й з теорії та історії держави та права, міжнародного права, довідкової літератури, звернувшись до здобутків дореволюційної кримінально-правової доктрини й досвіду зарубіжного законодавця, проаналізувала численні нормативні акти, належні до різних галузей законодавства (завдяки цьому рецензована праця значною мірою набула якості повноцінного міждисциплінарного дослідження), використала постанови Пленуму Верховного Суду України з різних категорій кримінальних справ.

Особливістю джерельної бази рецензованої дисертації є здійснення авторкою критичного аналізу низки рішень Конституційного Суду України – у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 р., у справі про тлумачення терміну «законодавство» від 9 липня 1998 р., у справі про охоронюваний законом інтерес від 1 грудня 2004 р., у справі про зворотню дію кримінального закону в часі від 19 квітня 2000 р., у справі про здійснення влади народом від 5 жовтня 2005 р.

Текст дисертації містить значну кількість посилань на матеріали правозастосовної практики (зокрема, с.44-45, с. 80, с.81, с.93-94, с.109, с.123-124, с.137, с.141-142, с.162), яким дається кваліфікована оцінка фахівця-теоретика і за допомогою яких доречно ілюструються законодавчі і теоретичні положення.

Г.З.Яремко вміє логічно викладати та аналізувати теоретичний, практичний і законодавчий матеріал, формулювати виважені та узагальнені висновки, застосовувати різноманітні методи наукового пізнання. Характерною особливістю розглядуваної дисертації є її полемічність. Наводячи й аналізуючи погляди науковців з тих чи інших проблем бланкетності у кримінальному праві, авторка досить часто вступає у дискусію, висловлює й аргументує власну позицію, докладно її обґрунтовує, посилаючись на положення законодавства і кримінально-правової доктрини і з повагою ставлячись до підходів, правильність яких ставиться під сумнів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація Г.З.Яремко, будучи першим в Україні монографічним дослідженням, присвяченим проблемам бланкетності у кримінальному законодавстві, містить авторську концепцію формулювання бланкетних диспозицій у статтях Особливої частини КК України і застосування таких диспозицій на практиці.

До положень, які є новими або містять значну частку новизни та які загалом вдало структуровані авторкою відповідно до вимог ВАК України, є підстави віднести положення про: належність до іншогогалузевих джерел права, які застосовуються для конкретизації бланкетних диспозицій у статтях Особливої частини КК, не лише нормативно-правових актів і нормативно-правових договорів, а й правових звичаїв (С.11, с.13, с.29-34, с.38, с.71, с.196); визнання вказаних документів додатковою нормативною підставою кримінально-правової кваліфікації і водночас відмінними від джерел кримінального законодавства джерелами кримінального права (С.13, с.29, с.35-36, с.71); включення іншогогалузевих нормативно-правових приписів у кримінально-правову норму із бланкетною диспозицією (С.36-38) і відмінність такої норми від статті Особливої частини КК; визнання бланкетної диспозиції однією з форм

запозичення іншогогалузевого матеріалу в статтях Особливої частини КК України (С.41-48; такий підхід, крім всього іншого, дозволив Г.З.Яремко вдало, відповідно до вимог ВАК визначити об'єкт і предмет свого дослідження – С.9); надання зворотної сили іншогогалузевим джерелам права, до яких відсилають бланкетні диспозиції у статтях Особливої частини КК України (С.13, с.188, с.194, с.196); залежність бланкетного характеру диспозицій у статтях Особливої частини КК від ступеню іншогогалузевої врегульованості суспільних відносин, охоронюваних КК (С.77-83); безпідставність визнання правозастосовного акта джерелом права, звернення до якого лежить у площині з'ясування фактичних обставин справи, а не конкретизації бланкетної диспозиції (С.37, с.146); недоцільність, за загальним правилом, вказівки у бланкетній диспозиції статті КК на конкретний нормативно-правовий акт (С.67, с.135-136); поділ бланкетних диспозицій у статтях Особливої частини КК України на ті, які обмежують допустимий рівень бланкетності прямою вказівкою на юридичну силу джерел права, і ті, які прямо не містять обмежень такого рівня (С.152-153, с.155-156); необхідність посилання на іншогогалузеві джерела права, до яких відсилають бланкетні диспозиції, в описово-мотивувальній частині процесуального документа (С.163).

Практичне значення одержаних результатів у законотворчому процесі, правозастосовній і науково-дослідній діяльності, навчальному процесі достатньою мірою висвітлене у дисертації (С.13-14) і сумнівів не викликає. Передусім практичне значення здобутих результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення кримінального законодавства України: дисертантом висуваються конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення як Загальної (С.188-189), так й Особливої (С.395-408) частини КК України. Ініційовані авторкою цікаві і змістовні законодавчі новели є логічним завершенням проведеного дослідження.

Звичайно, до окремих пропонованих Г.З.Яремко редакцій статей Особливої частини КК України (Додаток Х) можна «чіплятись», адже вдосконалення законодавчого описання складів конкретних злочинів не може зводитись лише

до оптимізації позначення проявів бланкетності у кримінально-правових заборонах або усунення таких проявів. Разом із тим цілком очевидно, що наскрізний підхід здобувача до вдосконалення статей Особливої частини КК України, значною мірою абстрагований від кримінально-правової характеристики окремих злочинів, є корисним, перспективним і заслуговує на пильну увагу з боку законодавця.

Щодо значення одержаних результатів для правозастосовної практики, то Г.З.Яремко, по-перше, виробила правила застосування бланкетних диспозицій у статтях Особливої частини КК України (ці правила можуть стати у нагоді при вдосконаленні постанов Пленуму Верховного Суду України у справах про злочини, передбачені нормами КК із бланкетними диспозиціями) і, по-друге, успішно реалізувала ідею створення своєрідного «інформаційного» додатку до КК України у вигляді переліків нормативно-правових актів, за допомогою яких конкретизується зміст бланкетних диспозицій в статтях Особливої частини КК України. Г.З.Яремко провела величезну за обсягом і копітку роботу із пошуку відповідних іншогогалузевих джерел права, якнайшвидше опублікування (розповсюдження) результатів якої означало б надання дієвої допомоги правозастосувачам з боку науки. Переліки нормативно-правових актів, підготовлені здобувачем, будуть корисними при написанні науково-практичних коментарів до найбільш проблемних в аспекті бланкетності розділів Особливої частини КК України (на кшталт роботи: *Пикуров Н.И. Комментарий к судебной практики квалификации преступлений на примере норм с бланкетными диспозициями. – М., 2009. – 488 с.*).

Як будь-яка по-справжньому творча праця дисертаційне дослідження Г.З.Яремко не позбавлене **окремих дискусійних положень**, а тому загальна позитивна оцінка дисертації не виключає деяких зауважень і побажань, які можуть бути використані авторкою у подальших наукових дослідженнях.

1. Як і дисертант, вважаю, що законодавча регламентація юридичної помилки у КК України має враховувати специфіку злочинів, передбачених кримінально-правовими нормами із бланкетними диспозиціями. Однак

запропонований Г.З.Яремко підхід до вирішення цієї надзвичайно складної кримінально-правової проблеми видається не зовсім переконливим і дещо непослідовним. Авторка висловлюється за звільнення від кримінальної відповідальності загальних суб'єктів злочину у зв'язку з відсутністю вини – незнанням ними приписів іншогогалузевих джерел права, які не мають сили закону і до яких відсилають бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини КК (С.13, с.120-121, с.155, с.160-161, с.176). Фактично дослідниці імпонує положення (зокрема, відстоюване Н.О.Гуторовою стосовно злочинів проти державних фінансів) про запровадження презумпції знання спеціальними суб'єктами нормативно-правових актів (у тому числі підзаконних), які регламентують ту чи іншу сферу професійної (службової) діяльності, – презумпції, яка, на мій погляд, унеможлиблює юридичну помилку спеціального суб'єкта щодо злочинності своєї поведінки.

Передусім зверну увагу на те, що зумовлена введенням особи в оману відсутність вини, виключаючи наявність злочину як такого (згідно з ч. 1 ст. 11 КК злочин – діяння винне), робить недоречними будь-які розмови про звільнення такої особи від кримінальної відповідальності. Чинний КК України, регламентуючи інститут звільнення від кримінальної відповідальності, виходить із встановлення факту вчинення особою злочину, а тому передбачені законом підстави звільнення від кримінальної відповідальності визнаються не реабілітуючими.

Зарубіжний досвід законодавчого регулювання юридичної помилки, фрагментарно висвітлений у роботі (С.70), не слугує аргументом на користь запропонованого дисертантом варіанту розв'язання позначеної кримінально-правової проблеми. Річ у тім, що відповідні положення кримінальних законів інших країн (це, наприклад, § 9 КК Австрії, ст. 14 КК Іспанії, ст. 16 КК Республіки Корея, § 30 КК Польщі, § 20 КК Швейцарії, ст. 9 глави 24 КК Швеції, ст. 122-3 КК Франції, § 17 КК ФРН, ст. 38 КК Японії) наголошують на тому, наскільки сумлінно (вибачально) помилялась особа з питання про протиправність вчиненого нею діяння, а не на тому, яку юридичну силу мали

нормативно-правові акти, щодо змісту яких особа виявилась введеною в оману, і чи поширювали ці акти свою дію на всіх або лише на певні категорії осіб.

Звичайно, авторка зазнала серйозних труднощів, пов'язаних із дотриманням встановленого обсягу кандидатської дисертації як кваліфікаційної роботи. Водночас хотів би зазначити, що без ретельного аналізу поглядів, зокрема, Б.В.Волженкіна, О.М.Костенка, І.А.Клепицького, І.В.Шишко навряд чи можна розраховувати на більш-менш задовільне вирішення проблеми юридичної помилки стосовно злочинів, передбачених кримінально-правовими нормами із бланкетними диспозиціями.

Врешті-решт Г.З.Яремко приєдналась до моєї пропозиції доповнити КК України відповідною нормою (С.161). Однак у наведеному формулюванні автор цього відгуку, на відміну від дисертанта, не надає значення тому, який суб'єкт (загальний чи спеціальний) неправильно сприйняв певний нормативно-правовий акт і яку юридичну силу має останній, а намагається акцентувати увагу на тому, чи сумлінно (з урахуванням обставин справи) помилялась особа щодо протиправності вчиненого нею діяння, передбаченого як злочин нормою КК із бланкетною диспозицією. Переконалий у тому, що кримінальну відповідальність через відсутність складу умисного злочину має виключати лише сумлінна помилка, а саме тлумачення поняття «сумлінний» (добросовісний, старанний, той, хто ретельно виконує певну роботу) передбачає наявність конкретних поважних обставин, які ввели правопорушника в оману. Так, у сфері кримінально-правової протидії порушенням податкового законодавства йдеться зазвичай про те, що платник податків (податковий агент) може керуватись різноманітними податковими роз'ясненнями контролюючих органів, роз'ясненнями з питань застосування податкового законодавства, наданими іншими державними органами (наприклад, Мінфін, Мін'юст, Держпідприємництво), консультаціями, коментарями фахівців у ЗМІ, а так само брати до уваги доступні судові рішення у подібних податкових спорах. Лише сумлінна помилка особи щодо заборонності своєї поведінки, спростовуючи конституційну презумпцію знання особою законів, яку як загальне правило

відкидати не слід, виключатиме кримінальну відповідальність за допущені порушення регулятивного законодавства.

2. Я підтримую ідею Г.З.Яремко надавати зворотну силу іншогогалузевим джерелам права, до яких відсилають бланкетні диспозиції кримінально-правових норм, якщо це призводить до скасування чи пом'якшення кримінальної відповідальності (С.12, с.13, с.196). Разом із тим мені важко погодитись, по-перше, із твердженням дисертанта про те, що це питання належить до числа тих, які «в кримінально-правовій науці не висвітлено взагалі чи описано поверхнево...» (С.22), і, по-друге, із запропонованим авторкою варіантом втілення у КК ідеї зазначеної зворотної сили. Йдеться про те, що Г.З.Яремко вважає за потрібне доповнити розділ IX Загальної частини КК України статтею 48-1 наступного змісту: «Прийняття, зміна, скасування законів та інших підзаконних нормативно-правових актів, до яких відсилають бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини цього Кодексу, у зв'язку з чим пом'якшується або скасовується відповідальність особи, є підставою для пом'якшення відповідальності або звільнення особи від кримінальної відповідальності» (С.160, с.188-189, с.194).

Проблема кримінально-правового реагування на ситуації, в яких поліпшення правового становища того, хто вчинив злочин, стає результатом змін не кримінального закону, а тих нормативно-правових актів, до яких відсилають бланкетні диспозиції норм КК, обговорюється у вітчизняній юридичній літературі досить жваво. Фактично визнає цю обставину і дисертант, посилаючись на праці О.О.Дудорова, В.А.Мисливого, Ю.А.Пономаренка, М.І.Хавронюка (С.159-160), не згадуючи, щоправда, відповідні роботи таких українських науковців, як Н.О.Гуторова, А.І.Золотарьов, О.К.Марін, А.А.Музика, А.О.Пінаєв, С.С.Яценко. Поза увагою Г.З.Яремко залишилось обґрунтоване із посиланням на ст. 58 Конституції України положення про існування випадків опосередкованої декриміналізації – декриміналізації, яка стає результатом змін не закону про кримінальну відповідальність (ст. 5 КК), а пов'язаних із бланкетними диспозиціями нормативно-правових актів

регулятивного законодавства (докладніше про це див.: *Дудоров О.О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: Монографія. – К., 2006. – С.571-589, с.643-644).*

Пропонована здобувачем редакція ст. 48-1 КК породжує запитання, відповіді на які у рецензованій роботі відшукати, на жаль, не вдалось. Якщо зміни нормативно-правових актів, до яких відсилають бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини КК, тягнуть за собою лише *пом'якшення* кримінальної відповідальності, то чи виправдано розміщувати розглядувану статтю у розділі Загальної частини КК під назвою «Звільнення від кримінальної відповідальності»? Якщо зміни вказаних нормативно-правових актів своїм результатом мають скасування кримінальної відповідальності, то чому особу треба звільняти від кримінальної відповідальності (зважаючи на *нереабілітуючий* характер цього інституту особа вважатиметься такою, яка вчинила злочин), а не закривати щодо неї кримінальну справу за реабілітуючою підставою – за відсутністю складу злочину у зв'язку із декриміналізацією (скасуванням злочинності діяння)?

Вважаю, що розглядувана проблема має вирішуватись в аспекті вдосконалення законодавчої регламентації не інституту звільнення від кримінальної відповідальності, а зворотної дії закону в часі та приведення ст. 5 КК у відповідність з ч. 1 ст. 58 Конституції України.

3. Одне з положень, яке висувається на захист, сформульоване дисертантом таким чином: «Доведено, що КК України є єдиним джерелом законодавства про кримінальну відповідальність...» (С.13, с.71). Вважаю наведене формулювання не зовсім коректним. Насправді авторка довела (С.34-36), і в цьому з нею треба погодитись, що КК України (на відміну від іншогогалузевих джерел права, до яких відсилають бланкетні диспозиції норм КК) є джерелом кримінального *законодавства*, а не кримінального *права*. Обґрунтованість ж закріпленого у ч. 1 ст. 3 КК і внутрішньо суперечливого положення, згідно з яким законодавство України про кримінальну відповідальність становить саме і тільки Кримінальний кодекс України, здобувачем не з'ясувалась.

На мою думку, чинний КК України всупереч буквальному розумінню ч. 1 ст. 3 цього Кодексу не може вважатись *єдиним* джерелом законодавства про кримінальну відповідальність хоча б через те, що таким джерелом є і КК Української РСР 1960 р. із змінами, оскільки втрата ним з 1 вересня 2001 р. чинності, як відомо, є відносною. Так, положення попереднього КК, демонструючи феномен ультраактивної дії кримінального закону, можуть застосовуватись самостійно у порядку зворотної дії закону про кримінальну відповідальність, а також застосовуватись у поєднанні з приписами чинного КК, наприклад, при встановленні специфічного кримінально-правового змісту окремих форм множинності злочинів.

У контексті висвітлення співвідношення між КК України та законодавством України про кримінальну відповідальність викликає інтерес висловлена в літературі (Ю.А.Пономаренко) позиція, згідно з якою до актів кримінального законодавства належать у тому числі міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, в тих випадках, коли вони безпосередньо містять кримінально-правові приписи, та рішення Конституційного Суду з питань конституційності кримінальних законів.

Попри вимогу ч. 2 ст. 3 КК про включення до КК законів про кримінальну відповідальність, прийнятих після набрання чинності цим Кодексом, у доктрині існує думка про визнання відносно самостійною складовою кримінального законодавства (а не КК) законів про внесення змін і доповнень до КК при тому, що останні самостійному застосуванню не підлягають. В юридичній літературі (О.М.Бібік, К.В.Ображиєв) висловлена і точка зору про належність до кримінального законодавства тих нормативно-правових актів (на кшталт затверджених МОЗ України Таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу), які ухвалені з питань, визначених у тому числі нормами Особливої частини КК, і спеціально призначені для конкретизації відповідних ознак складів злочинів.

Таким чином, питання про справжній обсяг поняття «законодавство про кримінальну відповідальність» залишається відкритим, очікує своїх дослідників, а сформульоване у ч. 1 ст. 3 КК України положення про повну кодифікованість вітчизняного кримінального законодавства, вочевидь, є підстави визнавати фікцією.

4. Наведені в дисертації положення, присвячені відмежуванню бланкетних диспозицій в статтях Особливої частини КК України від суміжних правових явищ, спонукають висловити наступні міркування.

Передбачене приміткою 1 до ст. 209 КК посилання на *кримінальний закон* іншої держави у порядку визначення предикатного діяння – джерела «брудного» майна Г.З.Яремко характеризує як бланкетну вказівку (С.129, с.287-288). При цьому авторка неодноразово наголошує на тому, що бланкетна диспозиція в статті Особливої частини КК відсилає до норм *інших галузей права* (С.38, с.71 і т. д.). Виходить, що випадок із приміткою 1 до ст. 209 КК варто розглядати як виняток із правила, згідно з яким у разі бланкетного способу викладення диспозиції кримінально-правової заборони для конкретизації її змісту використовується нормативний матеріал іншої (некримінальної) галузевої належності. І цей виняток, вочевидь, повинен бути врахований при уточненні запропонованого дисертантом визначення поняття бланкетної диспозиції в статті Особливої частини КК України. А, можливо, у випадку із приміткою 1 до ст. 209 КК (в частині посилання на кримінальний закон іншої держави) ми маємо справу не із бланкетною, а з відсильною диспозицією кримінально-правової норми?

Г.З.Яремко пропонує розмежовувати бланкетну диспозицію в статті Особливої частини КК і диспозицію в статті Особливої частини КК, яка передбачає субсидіарне застосування правових норм (С.43-48). Побачити різницю між названими формами запозичення іншогогалузевого нормативного матеріалу досить проблематично, як і різницю між відсутністю відсилки до норм інших галузей права (характерна, на думку дисертанта, для диспозицій із субсидіарним застосуванням правових норм) і завуальованою (непрямою,

опосередкованою) відсилкою до таких норм (притаманна, вважає здобувач, для бланкетних диспозицій). Так, якщо у примітках 2, 3 і 4 до ст. 185 КК, які визначають розмір шкоди, спричиненої злочинами проти власності, на відміну від примітки до ст. 212 КК, немає вказівки на те, що н.м.д.г. *встановлений законодавством*, то що це насправді означає – відсутність відсилки до Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» і Закону про Державний Бюджет на відповідний рік чи все ж наявність завуальованої відсилки до названих законодавчих актів? Подібні питання можна ставити й щодо інших формулювань, які, на думку дисертанта, є складовою бланкетних диспозицій норм КК (невиконання або неналежне виконання певних обов'язків, здійснення діяльності без державної реєстрації тощо).

Задля справедливості зауважу, що авторка самокритично визнає умовність підтримуваного нею поділу диспозицій в статтях Особливої частини КК України на бланкетні й такі, що передбачають субсидіарне застосування іншогогалузевих правових норм (С.43-44, с.150).

Видається, що робота лише виграла, якби здобувач з'ясувала, проявом чого («прихованої» бланкетності або іншої форми запозичення іншогогалузевого матеріалу) є посилення при застосуванні норм КК про відповідальність за злочини проти власності на Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 51 якого містить визначення дрібного викрадення чужого майна.

До нечисленних бланкетних диспозицій, що характеризують суспільно небезпечні наслідки як ознаку об'єктивної сторони складу злочину, Г.З.Яремко відносить примітки до ст. ст. 212, 212-1 КК (С.39, с.100). У контексті більш повного висвітлення питання про співвідношення форм запозичення іншогогалузевих нормативного матеріалу в статтях Особливої частини КК України авторці не завадило б проаналізувати висловлену в літературі (Ю.А.Пономаренко) точку зору, згідно з якою безпідставно вести мову про бланкетність того кримінально-правового припису, що містить посилення на н.м.д.г.: останній як сурогат національної валюти не встановлює правил

поведінки, що характерно для іншогогалузевих правових норм, до яких відсилають бланкетні диспозиції.

Створюється враження, що до такого розуміння бланкетності схиляється і дисертант, відносячи до бланкетних диспозиції норм про «склади злочинів, які полягають у невиконанні чи неналежному виконанні правових обов'язків, та ті, в яких текстуальний виклад диспозиції фактично передбачає порушення спеціальних правил» (С.49). Якщо сприйняти такий підхід, то дискусійним видається віднесення до бланкетних диспозицій не лише приміток до ст. ст. 212, 212-1 КК, а й, наприклад, диспозицій ст. 109, ст. 116, ч. 1 ст. 123, ст. 170, ст. 174, ч. 1 ст.189, ч. 1 ст. 205, ч. 1 ст. 206, ч. 1 ст. 209, ч. 1 ст. 260 КК.

5. До положень, які складають наукову новизну (рубрика «вперше»), авторкою віднесено формування джерел права, що застосовуються для конкретизації змісту бланкетних диспозицій в статтях Особливої частини КК України (С.12). Доречніше, мабуть, вести мову про те, що дисертантом *вдосконалено* переліки джерел права, що застосовуються для конкретизації змісту бланкетних диспозицій в статтях Особливої частини КК. Адже принаймні у всіх виданнях науково-практичного коментарю КК України за редакцією М.І.Мельника і М.І.Хавронюка у переліках постатейних матеріалів до конкретних статей Особливої частини КК відповідні документи згадуються. Інша справа, наскільки повними є ці переліки і чи своєчасно вони оновлюються – це залежить від сумлінності кожного із співавторів науково-практичного коментарю і вимогливості редакторів коментарю КК як колективної праці.

Здобувач, визнаючи, що науково-практичні коментарі КК України містять переліки відповідних джерел права, водночас пише, що ці переліки «подані не стільки для розкриття змісту ознак, викладених бланкетним способом, скільки для правильного розуміння змісту диспозицій в цілому» (С.8). Вважаю таке протиставлення дещо штучним, неконструктивним, позаяк очевидно, що переліки постатейних матеріалів включають в себе (мають включати) і ті джерела права, які слугують конкретизації змісту бланкетних диспозицій в статтях Особливої частини КК. При бажанні і в додатках А-Ф до дисертації

можна відшукати документи, які не стільки використовуються для конкретизації змісту бланкетних диспозицій, скільки передбачають запозичення іншогогалузевого нормативного матеріалу у формах, відмінних від бланкетних диспозицій (постанова КМУ і НБУ «Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)» № 1124 від 28 серпня 2001 р. у переліку джерел до ст. 209-1 КК (С. 253), Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р. у переліку джерел до ст. 229 КК (С. 261) тощо).

Ту обставину, що наведені здобувачем у додатках до роботи переліки іншогогалузевих джерел права не можуть претендувати на істину в останній інстанції і, відповідно, потребують коригування, спробую показати всього на кількох прикладах.

Так, у переліку джерел до ст. 197-1 КК (С. 239-240) не згадується Закон України від 19 червня 2003 р. «Про державний контроль за використанням та охороною земель», ст. 1 якого містить визначення ключового для розуміння цієї кримінально-правової заборони поняття самовільного зайняття земельної ділянки. Перелік джерел права, до яких треба звертатись при розкритті змісту бланкетної диспозиції ст. 207 КК, повинен включати не лише Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 р. (С. 251), а щонайменше й Господарський кодекс України, Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р., Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23 грудня 1998 р., Закон України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» від 4 жовтня 2001 р., а так само Порядок продовження строків розрахунків за зовнішньоекономічними операціями, затверджений постановою КМУ № 1409 від 29 грудня 2007 р. У переліку документів до ст. 208 КК (С.252) згадуються підзаконні акти, що втратили чинність, – замість них слід використовувати Правила здійснення за межі України та в Україні переказів за поточними валютними неторговельними операціями та їх виплати в Україні, затверджені

постановою Правління НБУ № 496 від 29 грудня 2007 р., та Інструкцію про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України, затверджену постановою Правління НБУ № 148 від 27 травня 2008 р. До того ж, перелік джерел до ст. 208 КК варто розширити за рахунок вказівки на Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. У переліку іншогогалузевих джерел до ст. 229 КК, якщо вже називати міжнародні договори, як це пропонує робити авторка (С. 229), слід згадувати і Мадридську угоду про міжнародну реєстрацію знаків від 14 квітня 1891 р. (є чинною для України на підставі Закону від 10 грудня 1991 р. «Про дію міжнародних договорів на території України»), Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків від 28 червня 1989 р. (Україна приєдналась до Протоколу відповідно до Закону від 1 червня 2000 р.), Ніццьку угоду про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знак від 15 червня 1957 р. (Україна приєдналась до Угоди на підставі Закону від 1 червня 2000 р.), Договір про закони щодо товарних знаків від 27 жовтня 1994 р. (ратифікований Україною 13 жовтня 1995 р.), Віденську угоду про заснування Міжнародної класифікації зображувальних елементів знаків (ратифікована Законом України від 18 лютого 2009 р.).

Зроблені зауваження і побажання стосуються дискусійних питань, не впливають на високий науковий рівень дисертації, не піддають сумніву основні наукові результати, отримані здобувачем.

Положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, повно викладені у шести наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України, а також у дванадцяти публікаціях, які додатково висвітлюють результати дослідження.

Автореферат дисертації відображає зміст основних положень дисертації.

Отже, за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю і достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертантом наукових працях, а також за оформленням дисертація відповідає вимогам, які встановлені у п. 11, п. 13 і п.

14 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 423, і які висуваються до кандидатських дисертацій, а також Основним вимогам до дисертацій та авторефератів дисертацій, затвердженим наказом ВАК України від 29 травня 2007 р. № 342.

На підставі викладеного вважаю, що дисертація Г.З.Яремко «Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального Кодексу України» є завершеною кваліфікаційною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для кримінального права, – а саме досліджено бланкетність як форму іншогогалузевих зв'язків кримінального закону, розроблено авторську концепцію формулювання бланкетних диспозицій у статтях Особливої частини КК України і застосування таких диспозицій на практиці, на підставі чого внесено конкретні змістовні пропозиції щодо вдосконалення КК України.

Авторка дисертації – Яремко Галина Зіновіївна на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент
професор кафедри кримінального права
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка,
доктор юридичних наук,
професор

О.О. Дудоров